

Український церковно-визвольний рух після падіння самодержавства та ліквідації синодального управління РПЦ

священик Ярослав Черенюк

Ніколи, мабуть, престиж Православної Церкви і особливо духовенства не падав так низько, як наприкінці існування Російської імперії. Причиною цього було декілька факторів. Йшла невдала кривава Перша світова війна, яка важким тягарем пригнічувала населення. Прості люди та солдати не бачили сенсу війни і таких колосальних жертв та не розуміли, чому духовенство підтримувало війну. Тому разом з антивоєнними росли й антицерковні настрої.

Падінню авторитету Церкви сприяла і антидержавна, і антицерковна пропаганда лівих партій, а також діяльність Распутіна і ряду його ставлеників-єпископів. Одночасно в церковних колах росли антиурядові настрої. Так, не дивлячись на те, що в останній Думі духовенство було переважно правим, воно майже цілком увійшло в так званий «Прогресивний блок», який зіграв вирішальну роль у поваленні імператора Миколая II¹. Але головним фактором падіння авторитету Російської Православної Церкви в очах народу було те, що Церква і далі залишалася фактично державною установою.

Факт спонтанного падіння монархії в лютому 1917 року не ліквідував автоматично політичних рахунків між Російською Православною Церквою та самодержавством. Адаже довгий час у церковній свідомості останнє шанували як релігійний феномен. Більше того, політична форма державного устрою імперії – теократія – була визнана релігійним догматом і протягом двохсот років переросла у світоглядну категорію. Тому для тих, хто служив самодержавству з ідейних міркувань, падіння монархії стало особистісною трагедією: воно сприймалося не лише як політичний факт, але й як релігійний, морально-етичний².

¹ Постеловский Д. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР. – М., 1996. – С. 215.

² Євсєєва Т. Російська православна церква в Україні 1917-1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. – К., 2004. – С. 156.

2 березня 1917 року у вагоні свого поїзда імператор Миколай II підписав текст маніфесту про відречення від престолу за себе і за свого сина і спадкоємця Олексія. Цей маніфест був обнародований 3 березня. Він говорив:

«У ці вирішальні дні Росії знайшли Ми обов'язком совісті полегшити народові нашому щільне єднання і згуртування всіх сил народних для скорішого досягнення перемоги і, за згодою з Державною Думою, визнали Ми за благо відректися від Престолу Держави Російської і скласти із Себе Верховну Владу...»³.

Миколай II передав владу своєму братові великому князю Михаїлу Олександровичу, який, проте, через декілька днів відірвався від неї.

Падіння самодержавства було, без сумніву, крахом однієї з основ колишньої російської духовності. Церква і суспільство опинилося в нових умовах існування абсолютно несподівано, без будь-якого перехідного чи підготовчого періоду.

«Здавалося, наче все спокійно в середині країни, – згадував про цей час митрополит Веніамін (Федченков), – війна стала затяжною, позиційною: армії «окопалися» і не могли знищити одна одну. Сила наших союзників зростала. Можна було очікувати перемогу. І раптом вибухнула катастрофа. Хоча багато з нас і очікували її приходу, але все ж саме цей момент виявився неочікуваним»⁴.

Лютнева революція застала Російську Церкву в настроях, що рішуче не відповідали тим вимогам, які ставило для неї реальне життя. Але на початку революції церковно-громадські конфлікти ще не були виразними. Як і в багатьох інших справах, революційний Тимчасовий уряд, який перебрав на себе владу в російській державі, після падіння самодержавства не виявив спочатку ні розуміння, ні рішучості щодо упорядкування церковних справ. Святійший Урядуючий Синод РПЦ подавав на початку революції ознаки того, що розуміє нові умови, у які було поставлене життя, у тому числі й церковне. Потрібно підкреслити, що ще до відречення імператора, а саме 26 лютого 1917 року члени Синоду на чолі з Київським митрополитом Володимиром

³ Ольденбург С. С. Царствование Императора Николая II. – М., 1992. – С. 637-638.

⁴ Вениамин (Федченков), митр. На рубеже двух эпох. – М., 1994. – С. 144.

(Богоявленським) не прийняли пропозицію товариша обер-прокурора Св. Синоду М. Д. Жевахова випустити послання, яке б стосувалося «конкретних подій моменту» з рішучим осудом визвольного руху та зокрема діяльності Державної Думи⁵.

Св. Синод, який був безоглядною опорою самодержавного ладу, видав послання, у якому писав, що державний переворот стався з Божої волі. Прешоприсутній член Синоду митрополит Володимир (Богоявленський), відвідав голову Державної Думи Родзинка та висловив задоволення з тієї зміни, яка відбулася. Синод розпорядився не поминати царя та його родину. Із залу засідань Св. Синоду був винесений царський трон⁶. 9 березня 1917 року Св. Синодом було прийняте рішення, у якому народ призивався залишити ворожнечу і довіритися Тимчасовому уряду⁷.

Утворення Тимчасового уряду завершилося до 7 березня, а 4 березня відбулося призначення нового обер-прокурора Св. Синоду В. М. Львова, багатолітнього члена думської комісії з церковних питань. У перший же день на новій посаді В. М. Львов від імені Тимчасового уряду заявив, що найближчою метою уряду являється розкріпачення Церкви, і це може бути здійснене через скликання Помісного Собору, так як лише він покликаний провести необхідні реформи в Церкві⁸.

Ще в березні 1917 року обер-прокурором В. М. Львовим були звільнені на спокій архієреї, які найбільше заплямували себе зв'язками з Распутіним, це: Петроградський митрополит Пителин (Окнов), Московський митрополит Макарій (Невський), архієпископ Варнава (Накропін)⁹. Після цього новий обер-прокурор Св. Синоду добився розпуску і самого синодального складу зимової сесії. Зі старого складу Св. Синоду залишився лише Фінляндський архієпископ Сергій (Страгородський)¹⁰.

⁵ Жевахов Н. Д. Воспоминания товарища Обер-Прокурора Святейшего Синода: В 2-х т. – М., 1993. – Т. 1. – С. 288.

⁶ Лотоцький О., проф. Автокефалія: У 2-х т. – Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1935-1938. – Т. 2: Нарис історії автокефальних Церков. – 1938. – С. 455.

⁷ Соловьев И. Церковь и революция // Российская Церковь в годы революции. Сборник / Подг. текст и публ. М. И. Одинцова. – М., 1995. – С. 4.

⁸ Федоров В. А. Русская Православная Церковь и государство. Синодальный период. 1700-1917 гг. – М., 2003. – С. 267.

⁹ Карташев А. В. Революция и Собор 1917-1918 гг. // Альфа и Омега. – 1995. – № 3. – С. 101.

¹⁰ Цыпин В., прот. История Русской Церкви 1917-1997. – М., 1997. – С. 11.

Таким чином, Російська Православна Церква, яка в результаті Лютневої революції звільнилася від опіки царського уряду, зрозуміла, що тепер вона змушена буде рахуватися з втручанням нового демократичного уряду. Небезпека втручання у внутрішньо-церковні справи зі сторони самодержавного уряду змінилася такою ж небезпекою зі сторони уряду демократичного, і це не забарилося проявитися в досить грізній формі. Хоч новий обер-прокурор 4 березня 1917 року і заявив про скликання Собору, але відпускати зі своїх обіймів Церкву демократична влада не мала наміру. Стало тепер можливим критикувати цілком відкрито і набагато гостріше, через проголошену свободу слова і зібрання, колишні помилки царського уряду, Св. Синоду, багатьох єпархіальних архієреїв¹¹. У зв'язку з новими демократичними принципами Тимчасовий уряд відмінив усі обмеження у сфері конфесій та релігій, а також гарантував повну амністію тим, хто був осуджений і заарештований через проступки в цій сфері¹².

Св. Синод і духовенство переконувались у тому, що чим далі, то для Церкви виникали нові труднощі, що революція занадто глибоко втрутилась у церковне життя і що релігійний та моральний стан народу розхитувався все більше і більше. За такого внутрішньополітичного і внутрішньоцерковного становища відповідальність нового складу Св. Синоду, який почав діяти 25 квітня 1917 року, була дуже велика. З одного боку, потрібно було міцно тримати кермо управління Церквою, а з іншого – виробити і провести в життя такі реформи, які б стримали діяльність радикальних елементів у середовищі Російської Православної Церкви.

При всезагальній ситуації того часу, коли для народу не залишалось авторитетів, нова реформа могла принести успіх і користь лише в тому випадку, якби вона вводилася в життя Церкви органом справді авторитетним в очах духовенства і мирян. Таким органом мав бути лише Помісний Собор, якого вже давно очікували в православних колах і який міг би виконати таке завдання. Мова про скликання Помісного Собору йшла на багатьох єпархіальних з'їздах духовенства і мирян по всій колишній імперії¹³.

¹¹ Смоліч І. К. История Русской Церкви 1700-1917: В 2-х ч. – М., 1997. – Ч. 2. – С. 726.

¹² Никон (Рклицкий), архиеп. Митрополит Антоний (Храповицкий) и его время (1863-1936): В 2-х кн. – Нижний Новгород, 2004. – Кн. 2. – С. 507.

¹³ Смоліч І. К. История Русской Церкви 1700-1917: В 2-х ч. – М., 1997. – Ч. 2. – С. 728.

29 квітня 1917 року Св. Синод опублікував пастирське послання про необхідність негайної церковної реформи і скликання для цієї мети Помісного Собору. Разом з цим у посланні говорилося про відновлення древнього православного принципу виборності єпископату і встановлення Передсоборної Ради для підготовки майбутнього Собору¹⁴. Так на Московську кафедру був обраний архієпископ Тихон (Белавін), майбутній патріарх, на столичну Петроградську – єпископ Веніамін (Казанцев), а на Тобольську – єпископ Гермоген (Долгунов), який був зісланий у свій час імператором Миколаєм II за критику Распутіна¹⁵.

У той же час робота Передсоборної Ради просувалась так добре, що Св. Синод вже 9 липня в новому пастирському посланні зміг призначити скликання Помісного Собору на 15 (28) серпня в Москві, на свято Успіння Пресвятої Богородиці¹⁶. Але все-таки напрацювання Передсоборної Ради свідчать, що Російська Православна Церква (тобто в даному випадку Передсоборна Рада), не лише не могла уявити собі відділення Церкви від держави, але хотіла залишитися і надалі в тісному зв'язку з державою і бути «домінуючою» Церквою в Росії. Церковні кола надіялись, що в Росії відбудеться повернення до колишньої політики і що Установчі збори в майбутньому все ж зможуть справитись з політичною ситуацією¹⁷.

25 липня 1917 року обер-прокурор Св. Синоду В. М. Львов у зв'язку зі змінами в Тимчасовому уряді і за мотивами його «некомпетентності» був звільнений з цієї посади. Новим і останнім обер-прокурором Св. Синоду був призначений А. В. Карташов. А вже 5 серпня 1917 року посада обер-прокурора при Св. Синоді була скасована і було утворене Міністерство віросповідань. Цей закон чи «положення», як його називає його ж ініціатор А. В. Карташов, встановлювало, що справи йому передаються «тимчасово в тому об'ємі», у якому вони підлягали компетенції обер-прокурора. У той же час новий міністр повідомив вищій ієрархії, що він розглядає Церкву як «автономну». За словами Карташова, уряд чекає від Церкви, що на майбутньому Помісному Соборі вона визначить свій устрій на основі канонічних правил¹⁸.

¹⁴ Поспеловский Д. Русская Православная Церковь в XX веке. – М., 1995. – С. 37.

¹⁵ Поспеловский Д. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР. – М., 1996. – С. 217.

¹⁶ Смолич И. К. История Русской Церкви 1700-1917: В 2-х ч. – М., 1997. – Ч. 2. – С. 731.

¹⁷ Там само. – С. 732.

¹⁸ Карташев А. В. Революция и Собор 1917-1918 гг. // Альфа и Омега. – 1995. – № 3. – С. 109.

5 серпня 1917 року фактично був скасований Святійший Урядуючий Синод, а замість нього в складі Тимчасового уряду було утворено Міністерство віросповідань. Цей акт, перед відкриттям Помісного Собору, завершив двохсотлітній синодальний період в історії Російської Православної Церкви. Але в той же час нам не відомо, які б рішення прийняв Помісний Собор Російської Православної Церкви щодо відносин Церкви і держави, якби так радикально не змінилася ситуація в Російській державі після Жовтневого перевороту 1917 року. Як бачимо, держава не хотіла втратити вплив на народ через Церкву, а Церква не хотіла втратити державну підтримку на всіх рівнях. З утворенням більшовицької держави та проголошенням нею відокремлення від Церкви і гонінням на неї з боку безбожної влади Церква в такий критичний час усвідомила свою місію і вже сама скинула ярмо підлеглості світській владі.

Серед важливих визначень Помісного Собору РПЦ 1917-1918 років на першому місці стоїть відновлення патріаршества й обрання патріарха і пов'язана з цим перебудова всієї церковно-адміністративної системи Російської Православної Церкви. Сучасні історики РПЦ оминають тему про те, що на Передсоборній Раді більшість, у тому числі і майбутній патріарх Сергій (Страгородський) (1943-1944), були за збереження колегіальної системи управління (але без оберпрокурора). І саме остаточно це питання було вирішене на користь патріарха, коли стала очевидною загроза захоплення влади більшовиками, щоби тим самим богоборчій диктатурі протистояло церковне єдиноначальство¹⁹. Так і сталося, після тривалих суперечок та дебатів після державного перевороту в кінці жовтня в Петрограді і захоплення влади більшовиками 5 листопада 1917 року з трьох кандидатів патріархом обраний був митрополит Московський і Коломенський Тихон (Белавін). Російська Православна Церква вступила в нову епоху – з патріархом, але в іншій, безбожній державі.

Стосовно того, як падіння самодержавства вплинуло на рух за автокефалію Української Православної Церкви, то треба зазначити, що український церковний рух захоплював лише частину духовенства та мирян України. Керівні важелі церковного управління продовжу-

¹⁹ *Постеловский Д.* Православная Церковь в истории Руси, России и СССР. – М., 1996. – С. 219.

вали залишатися в руках консервативного російського єпископату та наближеного до нього міського ієрейства²⁰.

Революційні події 1917 року, що призвели до ліквідації монархічного ладу та старої системи державного устрою, відкрили нові можливості для розгортання національного руху, який охопив не лише політичне, а й церковне життя. Так, в Україні проблема формування національної держави порушила проблему відродження національної Православної Церкви.

Видатні діячі того часу, які безпосередньо брали участь у громадсько-політичному та культурному житті доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років, наголошували на непересічному значенні цього періоду для життя Церкви. Професор Київського університету Св. Володимира і міністр сповідань в уряді П. Скоропадського Василь Зінківський, описуючи найважливіші церковні й деякі суспільно-політичні події, свідком і учасником яких йому випало стати, так описав революційні події: «Коли спалахнула революція, вона надзвичайно окрилила церковні кола, які відчували, що для Російської Церкви відкривається нова епоха»²¹. Іван Гаращенко, будучи учасником українського національно-церковного руху, зазначав у своєму щоденнику, що «церковне життя після революції пішло особливими шляхами»²².

Таким чином, падіння самодержавного режиму мало значний вплив не лише на політичне життя в країні, а й значно вплинуло на церковну ситуацію в національно-територіальних одиницях колишньої Російської імперії. В Україні в умовах розгортання національно-демократичної революції розвивається церковно-православний рух, який ставив своїм завданням досягнути автокефалії Православної Церкви в Україні, її соборноправності та українізації.

Про український церковно-православний рух як про реальну силу дослідники говорять із періоду після Лютневої революції 1917 року. Цей рух, народжений революцією, був реакцією на стан справ у Церкві. На думку І. М. Преловської, сил йому надавали загальне

²⁰ Зінченко А. Визволитися вірою: життя і діяльність митрополита Василя Липківського. – К., 1997. – С. 148.

²¹ Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания / Ред. М.А. Колеров. – М., 1995. – С. 36.

²² Мартирологія Українських Церков: У 4-х т. – Торонто, 1987. – Т. 1: Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 76.

суспільно-політичне піднесення, пробуджений націоналізм та церковний радикалізм²³. Нерозв'язність національного питання позначилася на сфері церковно-державних відносин і створила групи для національного руху всередині самої Церкви. Церковний рух мав на меті відродження національної самобутності та самосвідомості, тому деякі науковці кваліфікують його як складову частину українського національного руху²⁴. Звертаючись до характеру українського церковного руху, слід відмітити, що він був за розмахом та складом учасників народним і за пропонуваними формами побудови церковного життя – демократичним²⁵.

Деякі науковці, зокрема Н. Полонська-Василенко, зазначають, що рух за автокефалію бере свій початок з 1686 року, коли Константинопольський патріарх дав свою згоду на перехід Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріарха²⁶. Під час першої російської революції 1905 року, коли Російська Православна Церква вже перебувала в кризовому стані, автокефальний рух в Україні набирає нової сили. Однак більш точним буде вести мову наприкінці XIX – початку XX століття безпосередньо не про рух за автокефалію, тобто незалежність Української Церкви, а про український церковний рух, що прагнув повернення до національних джерел у церковному житті, відновлення колишньої церковної самобутності. Розпочавшись із вимог автономного статусу, соборноправності, українізації богослужіння церковно-православний рух з часом пішов значно далі, вимагаючи автокефалії Української Церкви.

Лютнева революція 1917 року принесла з собою можливість поєднання світського та церковного потоків у процесі відродження української державності. Але з огляду на ту обставину, що Російська Православна Церква в синодальний період склалася як фактично цезарепапистська і зберегла традицію підтримки єдинодержавних

²³ Преловська І. ВПЦР – організаційний осередок УАПЦ (1917-1921рр.) // Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ: Матеріали наукової конференції (12 жовтня 1996 р.) / За ред. А. Зінченка. – К., 1997. – С. 29.

²⁴ Турченко Ф., Ігнатуша О. Українська автокефальна // Вітчизна. – 1989. – № 2. – С. 166.

²⁵ Зінченко А. Всеукраїнський Православний Церковний Собор 1921 року в духовному розвитку українського народу // Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ: Матеріали наукової конференції (12 жовтня 1996 р.) / За ред. А. Зінченка. – К., 1997. – С. 18.

²⁶ Пилявець Л. Автокефальна православна церква в Україні // Людина і світ. – 1990. – № 5. – С. 20.

російських інтересів у постмонархічну епоху, формування в Україні національної Церкви було поставлено в залежність від реальної підтримки патріотично налаштованого кліру з боку єдинокровного українського уряду.

З постановам на історичній арені Української Центральної Ради – громадсько-політичного органу, що очолив боротьбу українського народу за національну державність, частина православного духовенства і віруючих сприйняла її, як уособлення своїх політичних симпатій та надій. 9 березня учасники пастирських зборів м. Києва делегували до Центральної Ради прот. Н. Шараївського, священників Д. Ходзицького та Г. Чернявського з проханням допустити означених осіб на збори Ради з правом голосу. Лише в квітні представника українського духовенства прот. Павла Погорілка включили до складу виконкому УЦР. До речі, Центральна Рада не виявляла своєї прихильності до Церкви та духовенства. Без сумніву, до цього спричинилися ідеологічні підходи тодішніх політичних лідерів соціалістичного спрямування, які складали більшість УЦР²⁷. Таким чином, на початку українського церковного визвольного руху нова українська влада залишалася байдужою до зусиль національного духовенства щодо повернення Українській Церкві її самотності.

Виразний демократичний характер революції та активізація у зв'язку з нею національних рухів і державотворчих процесів в Україні розкували церковно-творчу ініціативу не тільки в середовищі вузького кола світської та церковної інтелігенції, а й селянства, робітників, солдатів. Це яскраво продемонстрували повсюди широкопредставницькі церковні зібрання та з'їзди, що увібрали весь спектр церковного електорату.

Весною і влітку 1917 року відбулися єпархіальні з'їзди в усіх єпархіях України, незважаючи на те, бажаний чи не бажаний був той з'їзд для єпархіального архієрея. Так, Київський митрополит Володимир (Богоявленський), який перебував у Великій Піст 1917 року на сесії Св. Синоду в Петрограді, отримав прохання від духовенства м. Києва, яке утворило «Виконавчий Комітет духовенства і мирян м. Києва», прохаючи в митрополита благословення на з'їзд, але він визнав його

²⁷ *Ігнатуша О. М.* Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2004. – С. 121.

невчасним. Тоді Виконавчий Комітет звернувся до обер-прокурора Св. Синоду В. М. Львова і вже, під впливом останнього, митрополит Володимир (Богоявленський) благословив проведення з'їзду²⁸.

Київський єпархіальний з'їзд, який відбувся в середині квітня 1917 року, назвав себе «Київським українським єпархіальним з'їздом духовенства і мирян». Він прийняв революційні рішення, повідомивши про них обер-прокурора Синоду: «*Організувати нове управління єпархією на виборному началі, починаючи з організацій парафій, обрати замість консисторії – губернський єпархіальний комітет*». Митрополита прохали негайно прибути в єпархію для спільного вирішення нагальних проблем разом з обраною з'їздом Церковною радою²⁹.

Передусім із новою силою заявив про себе рух за демократичні церковні реформи й адміністративну самостійність українських єпархій. На єпархіальних з'їздах духовенства й мирян, які відбулися весною 1917 року, приймалися ухвали про запровадження принципу виборності духовенства та церковних посад, залучення широких верств віруючих до церковного керівництва. Йшлося про створення гласного незалежного духовного суду, перебудову системи духовної освіти. На з'їздах у Полтаві, Кам'янець-Подільському, Катеринославі та інших містах залунали вимоги до автокефалії Української Православної Церкви. Делегати, які відстоювали на цих єпархіальних з'їздах засади незалежності Української Церкви, вимагали і заміни священників-росіян українцями³⁰.

На єпархіальному з'їзді в Полтаві 3-6 травня 1917 року, після доповіді прот. Феофіла Будовського «Про українізацію Церкви», було прийнято ряд постанов, згідно з якими «*Церква на Україні, підлягаючи голосу життя й історії, повинна була б українізуватися в конкретних формах*». У Постановах з'їзду пропонувався для Української Церкви: соборний устрій; українська мова в богослужінні; відновлення древніх українських чинів, обрядів та звичаїв; будівництво Церков у національ-

²⁸ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4-х т. – К., 1998. – Т. 4. – Ч. 1. – С. 12.

²⁹ Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2004. – С. 115.

³⁰ Зінченко А. Визволитися вірою: життя і діяльність митрополита Василя Липківського. – К., 1997. – С. 156.

ному стилі; національна духовна школа; припинення практики призначення на єпископські кафедри росіян та інші більш детальні постанови.

Ухвалено увійти в зносини з іншими єпархіальними з'їздами українських єпархій для докладного розгляду питання про українізацію (точніше розмосковлення) Церкви й для скликання Українського Церковного Собору, як «*підготовчого до Собору Всеросійського*». Врешті з'їзд закликав духовенство єпархії взяти участь в пробудженні національної свідомості серед української людності на підставі вимог національно-територіальної автономії України у федеративному зв'язку з іншими незалежними частинами Російської держави³¹.

На єпархіальних з'їздах було вперше порушено питання про скликання Всеукраїнського Церковного Собору. На засіданні Київської єпархіальної церковної ради була створена спеціальна комісія в справі підготовки Собору. До її складу увійшли: Уманський єпископ Дмитрій (Вербицький), протоіереї Василь Липківський, Павло Погоріло, Петро Тарнавський, проф. Василь Зінківський та інші³².

Шлях до втілення в церковному житті ідеалів демократії бачився по-різному. Одних він налаштовував на реформи, які б максимально дистанціювали Церкву від одержавленого статусу та чужих національних форм. Цей шлях вів до набуття українськими єпархіями автокефального статусу. Інші орієнтувалися на модернізацію в рамках існуючої всеросійської церковної системи. У найближчій перспективі це ослаблювало загальноукраїнський демократичний фронт і в подальшому закладало нову суперечливість між прихильниками українського й російського варіантів церковного оновлення. Хоча залишалася й консервативна частина кліру та мирян, найменш налаштована на будь-які новації. Їх цілком задовольняло пріоритетне становище Православної Церкви в державі, вважаючи це запорукою підвищення суспільної ролі Церкви³³.

Події 1917 року виявилися також часом розсіяння ілюзій щодо здатності Російської Православної Церкви піти назустріч демокра-

³¹ [Булдовський Ф., прот.] Про українізацію Церкви: Доклад прочитаний на Полтавському єпархіальному з'їзді духовенства і парафіян. (3-6 травня 1917 р.). – Вид. 4-ге. – Лубни, 1917. – С. 10-12.

³² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4-х т. – К., 1998. – Т. 4. – Ч. 1. – С. 14.

³³ Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2004. – С. 116.

тичній ініціативі національних окраїн. Так, I Всеросійський з'їзд духовенства й мирян, скликаний 1 червня у Москві за ініціативою ліберально-демократичного духовенства, не підтримав пункт декларації про національно-територіальну автономію України, з якою виступили 66 делегатів від українських єпархій, хоча прохання щодо скликання Українського Церковного Собору знайшло порозуміння. З'їзд підтримав також ідею вживання національних мов у богослужінні³⁴.

Київська єпархіальна церковна рада на сесії 17 червня взяла на себе ініціативу щодо скликання Всеукраїнського Церковного З'їзду. Для цього була обрана спеціальна комісія. До програми З'їзду, серед багатьох інших важливих питань, було включене питання і про відродження Української Церкви, її ставлення до Російської Церкви та внутрішній устрій Церкви на всіх адміністративних щаблях. Більшість єпископату Православної Церкви в Україні не сприйняла питань, які мали обговорюватися на З'їзді. Вони звернулися до Св. Синоду з вимогою заборонити скликання Всеукраїнського З'їзду духовенства і мирян. Синод негайно відреагував, відмовивши комісії в її проханні дозволити провести Церковний З'їзд, мотивуючи, що немає потреби у Всеукраїнському Церковному З'їзді, бо в серпні відкривається Всеросійський Церковний Собор у Москві³⁵.

Незважаючи на це, ідея автокефалії Української Православної Церкви продовжувала свою ходу. Після Жовтневого перевороту в Петрограді Центральна Рада видала 7 листопада 1917 року III Універсал, яким проголосила створення Української Народної Республіки. Це сприяло піднесенню й церковно-визвольного руху в Україні. Це мало значний резонанс на III Всеукраїнському військовому з'їзді, який 9 листопада 1917 року прийняв резолюцію про автокефалію Української Церкви, її незалежність від Російської Церкви, а також запровадження української мови в богослужінні. Також цей з'їзд сформував комітет для скликання Всеукраїнського Церковного Собору³⁶. А 6 листопада створюється «Братство Воскресіння

³⁴ Історія релігій в Україні: В 10-ти т. / За ред. А. Колодного (голова) та ін. – К.: Український Центр духовної культури, 1996-1999. – Т. 3: Православ'я в Україні. – 1999. – С. 356.

³⁵ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4-х т. – К., 1998. – Т. 4. – Ч. 1. – С. 15.

³⁶ Мартирологія Українських Церков: У 4-х т. – Торонто, 1987. – Т. 1: Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 955.

Христа», яке проголосило необхідність автокефалії Української Православної Церкви, розрив зв'язків з Московським патріархатом і скликанням найближчим часом Всеукраїнського Церковного Собору. 6 грудня організаційний комітет, «Братство Воскресіння Христа» і комітет із скликання Собору утворюють Всеукраїнську Православну Церковну Раду (ВПЦР), яка стає головним осередком руху за автокефалію Української Православної Церкви.

Отже, перебіг подій після Лютневої революції 1917 року свідчить про те, що теорія «симфонії» на теренах колишньої Російської імперії розладалася. Зникнення монархії тягнуло за собою і зміну юридичного статусу Російської Православної Церкви. Дистанціювання світської і церковної влад виводило її з категорії зручного політично-адміністративного інструменту управління. З іншого боку, Російська Церква втрачала адміністративні важелі, за допомогою яких утримувала під своїм впливом велику частину віруючих. А революція та війна посилювали загальну дезорганізацію суспільства.

Коли Тимчасовий уряд без необхідної підготовки й досить жорстко почав впроваджувати демократичні принципи в стосунки з Російською Православною Церквою, то він викликав спочатку певну розгубленість останньої, примусив її дотримуватися тактики вичікування. Згодом воно переросло у відвертий опір єпископатом й частини делегатів-мирян Всеросійського Помісного Собору на заходи уряду, спрямовуючи сили на відокремлення Церкви від держави. Ситуацію в царині відносин пореволюційної «демократичної держави» з Російською Церквою у свій час досить влучно було охарактеризовано: *«Кесарева – рухнуло, Боже – у великому потрясінні»*. Такий стан справ отримав у спадщину від Св. Синоду Всеросійський Помісний Собор.

Спонтанне падіння самодержавства вплинуло на рух за автокефалію Української Православної Церкви, так як виникла проблема з визначенням статусу РПЦ і встановлення функціональних засад в умовах дезінтеграції імперії. Активізований процес національного самовизначення автоматично потягнув за собою проблему вибору форм української державності та статусу національної Української Церкви. В Україні в умовах розгортання національно-демократичної революції розвивається церковно-православний рух, який ставить своїм завданням досягнути автокефалії Православної Церкви в Україні, її соборноправності та українізації. Через ігнорування росій-

ською державною та церковною елітою українських національних претензій, що були природним виявом національно-релігійної самоіндефікації, було довершено формування ідеології українського автокефального руху та утворено перші організаційні осередки боротьби за церковну самостійність в Україні («Братство Воскресіння Христа», Всеукраїнська Православна Церковна Рада).

Слід зауважити, що автокефальний рух в Україні випереджав самостійницькі процеси в державі і, якби, можливо, українська державна влада, в уособленні Центральної Ради, була б за своєю суттю православною і підтримала б відродження Української Церкви, то проголошена Українська Народна Республіка не тільки б існувала нині, а й була б міцною державою з самостійною Українською Православною Церквою.

Список джерел і літератури:

1. [Булдовський Ф., прот.] Про українізацію Церкви: Доклад прочитаний на Полтавському єпархіальному з'їзді духовенства і парафіян. (3-6 травня 1917 р.). – Вид. 4-те. – Лубни: Друкарня Б. Левітанського, 1917. – 12 с.
2. Вениамин (Федченков), митр. На рубеже двух эпох. – М.: «Отчий дом», 1994. – 447 с.
3. Жевахов Н. Д. Воспоминания товарища Обер-Прокурора Святейшего Синода: В 2-х т. – М.: Родник, 1993. – Т. 1. – 385 с.
4. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания / Ред. М.А. Колеров. – М.: Крутицкое Патриаршее подворье, 1995. – 240 с.
5. Мартирологія Українських Церков: У 4-х т. – Торонто: «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. – Т. 1: Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – 1247 с.
6. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4-х т. – К.: Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. – Т. 4. – Ч. 1. – 384 с.
7. Євсєєва Т. Російська православна церква в Україні 1917 – 1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 362 с.
8. Зінченко А. Визволитися вірою: життя і діяльність митрополита Василя Липківського. – К.: Вид-во «Дніпро», 1997. – 423 с.

9. Зінченка А. Всеукраїнський Православний Церковний Собор 1921 року в духовному розвитку українського народу // Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ: Матеріали наукової конференції (12 жовтня 1996 р.) / За ред. А. Зінченка. – К.: Логос, 1997. – С. 11-23.
10. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.
11. Історія релігій в Україні: В 10-ти т. / За ред. А. Колодного (голова) та ін. – К.: Український Центр духовної культури, 1996-1999. – Т. 3: Православ'я в Україні. – 1999. – 560 с.
12. Карташев А. В. Революция и Собор 1917-1918 гг. // Альфа и Омега. – 1995. – № 3. – С. 96-118.
13. Лотоцький О., проф. Автокефалія: У 2-х т. – Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1935-1938. – Т. 2: Нарис історії автокефальних Церков. – 1938. – 560 с.
14. Никон (Рклицкий), архиеп. Митрополит Антоний (Храповицкий) и его время (1863-1936): В 2-х кн. – Нижний Новгород: Изд. Братства во имя святого князя Александра Невского, 2004. – Кн. 2. – 752 с.
15. Ольденбург С. С. Царствование Императора Николая II. – М.: ТЕРРА, 1992. – 640 с.
16. Пилявець А. Автокефальна православна церква в Україні // Людина і світ. – 1990. – № 5. – С. 19-24.
17. Поспеловский Д. Русская Православная Церковь в XX веке. – М.: Республика, 1995. – 512 с.
18. Поспеловский Д. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР. – М.: Библиейско-Богословский Институт св. ап. Андрея, 1996. – 408 с.
19. Преловська І. ВПЦР – організаційний осередок УАПЦ (1917-1921рр.) // Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ: Матеріали наукової конференції (12 жовтня 1996 р.) / За ред. А. Зінченка. – К.: Логос, 1997. – С. 23-28.
20. Смолич И. К. История Русской Церкви 1700-1917: В 2-х ч. – М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. – Ч. 2. – 800 с.
21. Соловьев И. Церковь и революция // Российская Церковь в годы революции. Сборник / Подг. текст и публ. М. И. Одинцова. – М.: Крутицкое Патриаршее подворье, 1995. – С. 3-11.
22. Турченко Ф., Ігнатуша О. Українська автокефальна // Вітчизна. – 1989. – № 2. – С. 166-175.
23. Федоров В. А. Русская Православная Церковь и государство. Синодальный период, 1700 – 1917 гг. – М.: Русская панорама, 2003. – 480 с.
24. Цыпин В., прот. История Русской Церкви 1917-1997. – М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. – 832 с.